

עלוך שבות 128 תש"ן עמ' 7-34

שינויי נוסחאות במסכת כריתות / עזרא שבט

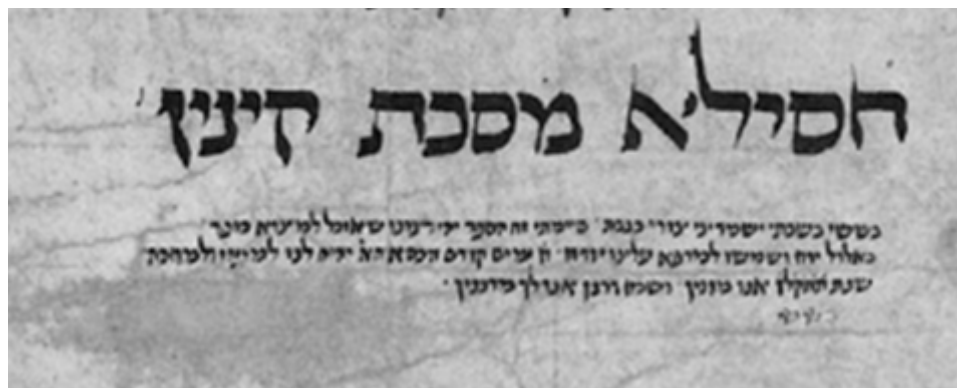
מי שסיים בעת האחרונה את לימוד מסכת כריתות במסגרת מחזור הדף היומי, ודאי שם לב לקושי הלימוד הנגרם על ידי שיבושים רבים שבנוסח שלפנינו. גם עורכי הדפוסים הראשונים הודו, לאחר הדפסת המסכתות הפחות נלמדות (ויניציאה רפ"ב-ג): "הנה בצירוף לזה בהעדר העתקות, כי לא נמצאו תחת ידינו כתיבונן, לכן בעל משכיל ובר אוריין נגר ובר נגר יחזה ויבחן בעינו העז והנמרץ" [1]. לכן, החל במלאכת ה"נגר", ר' בצלאל אשכנזי, בעל שיטה מקובצת, להגיה ולשפר את נוסח המסכת. הגהותיו נמצאות בש"ס שלו, שהתגלגל דרך הדורות לידי הספריה הלאומית בירושלים [2]. הן נדפסו בש"ס וילנא לכל סדר קדשים, פרט לחולין, בשם "שיטה מקובצת לר' בצלאל אשכנזי ז"ל".

הגהות אלו הן אכן נר לרגלי הלומדים, ועליהן כתב החיד"א בשם הגדולים: "נפלאות אמיתיות מתוך גפ"ת כ"י שהיו לו". רבנו לא פירט מה היו המקור או המקורות, שמהם תיקן. ברם, דווקא במסכת כריתות, נמצאים בידינו שני כתבי היד העתיקים ביותר של הש"ס מבין אלו שתאריכם ידוע מתוכם. מוטל עלינו להשוות את הגהותיו של השיטה מקובצת ואת נוסח הש"ס שלפנינו עם הנוסחאות העתיקות ועם עדי נוסח אחרים.

תיאור כתבי היד ועדי הנוסח

כ"י אוקספורד (מסומן א) - נמצא בגניזה בקהיר, ויצא לאור בראשונה בתרנ"ה ע"י ש"ז שכטר. בסופו נחתם: "וסליקא מסכתא דכריתות בסיעתא דמרי שמיא, אדר א' ד'תתפ"ג", כלומר - מימיו של הר"י מגאש ור' מאיר חתנו של רש"י. זהו כה"י של הש"ס המתוארך הקדום ביותר הנמצא בידינו, והינו אשנב לצורתו של הש"ס בניץ החמה של ימי רבותינו הראשונים. כה"י חסר עד דף ד, ב, וכן מאמצע ו, א עד יח, א. יש בו שינויים רבים מהנוסח שלפנינו, במיוחד בלשונות הסתמא דגמרא, הקושרות בין המימרות והברייתות. נמצאים בו גם קטעי פרשנות, שאינם נמצאים במקורות אחרים (ראה מס' 30,28). בשני מקומות ציינתי שקטעי פרשנות שב א מובאים בתוס' (117 ו131*).

כ"י פירנצה (מסומן פ) - יצא לאור בצילום מכה"י, ירושלים תשל"ב. בסוף סדר קדשים נחתם:

"בששי בשבת ישמריני צורי כבבת. סיימתי זה הספר יהי רצונו שאוכל למצוא כופר. באלול ירח/ ושמשו מרפא עלינו ירח/ ח' ימים קודם הכסא/ ה' יהא לנו למעוז ולמחסה/ שנת תקל"ז", כלומר - שש שנים לאחר פטירת ר"ת, שנה שבה הרמב"ם היה בן ארבעים ושתים, ונתמנה לראש קהילת פוסטאט. כ"י זה היה ידוע להחיד"א, וכן הזכירו ב"מערכת הספרים" (ערך גמרא). הוא שימש את ר' רנ"נ רבינוביץ ב"דקדוקי סופרים", אך הוא לא הספיק להוציא בסדר קדשים אלא את מסכתות זבחים ומנחות בלבד. הקובץ שבו נמצאת מסכת כריתות מחזיק קס"ח דפים בעלי שני עמודים של ל"א או של ל"ב שורות. צורת הכתב היא אשכנזית. בכריתות כה, א נמצאים שני פירושים קטנים, המתאימים בקיצור לפירוש ר"י בתוס'

שם ד"התנאי. שניהם מסומנים בתיבה: פי', ומשמע בתוס', שכך הוא במקצת ספרים שלפניהם. אותו פירוש נמצא גם ב א ללא סימון מיוחד.

כ"י לונדון [3] (מסומן ל) - כתיב אשכנזי, המשוער ככתיב מהמאה השנייה לאלף השישי. הקובץ כולל את מסכתות ערכין, בכורות וכריתות, ועשוי מר"י עמודים בעלי שני טורים, ל' שורות כל אחד (מעמ' 177 הוא עובר לטור אחד). רוב נוסחאותיו דומות לכ"י מ, עד שנראה שהם מאותו ענף, חוץ מהפרק האחרון, שנראה שנעתק ממקור אחר. כבר העיר ש"י פרידמן [4], ביחס לכ"י ב"מ, שבעריכת אילני יוחסין של כ"י הש"ס, יש לראות כל פרק כיחידה בפני עצמה. ב ל יש שמות שנכתבו ככתיבתם העתיקה, כמו הילל, שמיי, ינאי, רבסי (במקום רב אסי), ובתכונה זו הוא דומה ל פ. מצויים בו הוספות ופירושים, שכנראה נעתקו מתוך הגיליון של מקורו (ראה 122,120,83).

כ"י מינכן (מסומן מ) - יצא לאור בירושלים בשנת תשל"א מצילום ה' שטראק תרע"ב. זהו כה"י היחיד הכולל את כל הש"ס. כתיב אשכנזי משנת ק"ג לאלף השישי. יש שהעריכו, שהמקור שממנו נעתק כ"י מ הוא מאמצע ימי הגאונים [5]. כה"י שימש את בעל "דקדוקי סופרים" לאורך כל עבודתו, וכן הרחיב עליו את הדיבור בדק"ס ח"א עמ' 27-35. כמו בכל כה"י שתוארתי עד כאן, נקבצו המשניות יחד, בנפרד מהגמרא.

פירוש המיוחס לר' גרשום (מסומן ג) - הודפס בשם זה מכ"י בש"ס וילנא במסכתות תענית, ב"ב וקדשים (פרט לזבחים). צילום של כ"י רומא נמצא בספריה הלאומית בירושלים. רבים מפקפקים ביחס הפירוש לרגמ"ה [6]. מתוך היותו פירוש שוטף לגמרא, שונה טיב השימוש בר"ג כעד נוסח מהשימוש בכתבי יד, שהרי אין לדעת בוודאות מה הוא ה"דיבור המתחיל" (אם יש בכלל) והיכן מתחיל הפירוש. ועוד - בימיו של ר"ג עדיין ראו בפירושים חלק אורגאני מהתלמוד. לכן קיימות מספר נוסחאות בכה"י המאוחרים יותר (מ, ל והגהות ש"מ), שכנראה הושפעו על ידי פירושו (ראה 94,83,61,41,35,12).

מקורות אחרים שהשתמשתי בהם כעדי נוסח:

רש"י - אין בידינו כ"י רש"י לכריתות. היחיד שנודע לנו נשרף בטורינו בתרס"ד [7]. יש להשתמש ברש"י כעד נוסח באותה הסתייגות, שהערתי עליה לעיל בנוגע לפי' ר"ג.

בה"ג, מהד' הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב; **מגילת סתרים לר' נסים**, מהד' ש' אברמסון, ירושלים תשכ"ה; **שאלות דרב אחאי גאון**, מהד' מירסקי, נ"י תשכ"ו. שלושתם העתיקו קטעים שלמים מהמסכת, בעיקר בה"ג בהלכות כריתות, דם ועריות, והשאלות בויקרא שאילתא צ"ז. בין ההעתיקות הללו ישנם קטעים, שנוסחם שונה לגמרי מהנוסח שלפנינו בדפוס ובכה"י (ראה בה"ג ח"ב 46), וישנם הזהים לכה"י שלפנינו (ראה 65).

כללי השימוש בטבלה

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז
26	ה,א	י"ג	(הן הן) [אחד מ...]	= לא	פ	הן
27	ה,א	--	מה להלן בסקילה	לא [פ]: מה [להלן ב]אוב וידעוני בסקילה		

א - מספר קטלוגי.

ב - דף ועמוד בש"ס שבדפוס.

ג - סימן בהגהות שיטה מקובצת. כשאין סימן אלא --, לא נמצאת הגהה בשיטה מקובצת (והוא מסכים לנוסח שבדפוס), אלא שמצאתי שינוי נוסח בכ"י (כבדוגמא 27).

ד, ה, ו - תוכן הגהה והדומים לה. כשאין הגהה, מובאת הגירסה שבדפוס (כבדוגמא 27).

ד - כשהגהות ש"מ מוחק מהגירסה שבדפוס, נמצא הנמחק בין סוגריים עגולים ().

ה - כשהגהות ש"מ מחליף את הנוסח, נמצא התיקון שלו בין סוגריים מרובעים [].

ו - סימני כתבי היד (או מקורות אחרים) הזהים (או דומים, ראה ז) להגהת ש"מ. כשאין הגהת ש"מ, מובאים המקורות המסכימים לנוסח שבדפוס.

ז - סימני המקורות שאינם מסכימים להגהת ש"מ (גם אם הם מסכימים לנוסח שבדפוס). במקרה שאין הגהת ש"מ יובאו המקורות, שאינם מסכימים לדפוס. במקרה שאין זהות בין המקורות (גם ו), יסומנו השינויים בסוגריים מרובעים או עגולים, בהתאם לסוג הסוגריים המקיפים את סימן המקור (בדוגמה 27 התיבות "להלן ב" שבסוגריים המרובעים נמצאות רק בכי"ף, שאף סימנו מוקף בסוגריים מרובעים).

הערות לכללי השימוש בטבלה

א. ציינתי רק את השינויים המשמעותיים בין הנוסחאות ה"מסכימות". יש לקחת בחשבון, שלא תמיד ישנה זהות גמורה בין המקורות המצויינים באותו טור.

ב. אין לי במאמר זה כוונה (ויכולת) לציין את כל שינויי הנוסח. ציינתי רק אותם שינויים הבולטים לעין, שהועלו מתוך סקירת הגהות ש"מ, ומסקירת כי"ף וכי"ל. אין לראות במאמר זה תחליף לדקדוקי סופרים.

ג. ההשוואות לפירוש המיוחס לר' גרשום, לכ"י מינכן ולגניזה אינן מקיפות את השינויים שבתוכם. לאחר שרשמתי את השינויים העיקריים שמצאתי בכי"ף ו ל ביחס להגהות ש"מ, בדקתי את המקורות הללו כמקורות משניים. אותו דבר אף ביחס לרש"י, לבה"ג, לשאלות ולר' נסים. יתכן שיש בהם עוד שינויים חשובים רבים, ועוד המלאכה מרובה. מכל מקום, מאמר זה יכול לעזור ללומדים ולשמש נקודת התחלה לעבודה מקיפה יותר.

ד. סימן קטלוגי שיש לימינו כוכבית * - עיין בהערות שלאחר רשימת שינויי הנוסחאות.

טבלת שינויי נוסחאות למסכת כריתות

		סי' בש"מ	דף	
דפ' = ל (פ: שיוזרק דם עליו) מ: שיוזרק הדם עליו	שיוזרק (דם עליו) [עליו דם]	ג'	ב,ב	1
פ ליכא (מ חסר" אבות נזיקין)	דאמר כ"ד אבות נזיקין = ל	--	ב,ב	2*
מ: א"ר הונא	א"ר יונה = גלפ	--	ב,ב	3
פ ליכא	הואיל וכך הקיש הוא = ל (מ): הילכך היקש הוא)	--	ב,ב	4
פ ליכא" המפטם את השמן"	נמי תינינא המפטם את השמן	--	ג,א	5
דפ' = ל (מפ: במציעתא)	(במציעה) [ס"א ביה מציעא]	י'	ג,א	6
דפ' = פלמ	וה[מ]ביא	ט"ו, י"ז, כ"ב	ג,א	7*
פל: א'קי כסף וא'קי זהב	אלהי כסף ואלהי זהב = דפ' מ	--	ג,ב	8*
	"קצת ספרים" ליתא: (וזדון עבודת) = פלמ	ד'	ג,ב	9
פ ליכא	דלא כתיבן לא קתני	--	ג,ב	10

11	ג,ב	ח'	והאיכא (בת אשתו ו) בת בתה ובת בנה, בקצת ספרים ליכא מוהאיכא עד אר' אחא	דפ' = פלמ
12	ג,ב	ט'	רב אחא בריה דרב איקא [משמיה דרב ביבי בר אביו ו]רמי = פ	דפ' = מל
13*	ג,ב	י"ט, כ'	[ס"א זוטא] = ג	פלמ ליכא
14*	ג,ב	כ"א	קס"ד [לריש לקיש] הקשת זרועותיו הוי מעשה (זוטא) = ל (= מ: במקום" הקשת זרעותיו, "שם: עקיצת שפתיו	ג איתא" זוטא. "פ חסר כל זה
15	ג,ב	כ"ד	(זוטא) = פלמ	
16	ג,ב	כ"ח	דבלאו ה[י]דין היא = ל (פ כ"ז בגיליון. שם מנוקד" חבר")	
17	ג,ב	--	עקמת = ג	למ עקצת, פ הקצת
18	ג,ב	כ"ט	(האי מאן דבעי) [היכלך אפי'] למיצמד = פג	מ[ל] האי מאן ד[מי]צמד
19	ד,א	--	בעלמא עקימת שפתיו הוי מעשה	מפל ליכא" עקימת שפתיו"
20	ד,א	--	הואיל וישנן בראייה	פ בגיליון אית דג': הואיל וישנן באי אי פי בן ואין באי עקימת פה]
21	ד,ב	ד'	ל"א חייב שתים דלא כר"י דתניא אכל חלב נבלה חלב מוקדשין חייב שתים ר' יהודה אומר שלש מוקדשין לוקה שלש	דפ' ל מ [פ'א'] גופא אכל חלב [חיה לוקה שתים חלב] נבילה לוקה שתים חלב מוקדשין לוקה שתים ר' יהודה אומר חלב מוקדשין לוקה שלש
22	ד,ב	י"ח, י"ט	ילפינן (ס"א ליכא: אלא לרב יהוד' כל חלב וכל דם לא תאכלו למאי אתא מיבעי ליה להיקש דתניא [ת"ר] = פל ליכא	דפ' = אמ
23	ד,ב	--	דכתב ביה תרי קראי כל חלב וכל דם לא תאכלו כל חלב שור וכשב = אמ	פ ליכא מכל חלב וכל, ואילך. ל ליכא" תרי"
24	ה,א	--	הילכך לוקה דמייתר (= מ ליכא "דמייתר")	פא הואיל וכך לוקה (ליכא" דמייתר. "ל: וכן לוקה (ליתא" דמייתר")
25*	ה,א	--	ינאי = מ	פל יניי
		--	ינאי, סימאי, אבוי, אשי	א סמאי ינאי אבוי אשי
		--	אבוי... לימדה הכתוב	מג[ל] למדוה [חכמ']
		--	ר' אשי... ולא לימדה הכתוב	מ רבא... ולא למדוה חכמים
26	ה,א	י"ג	(הן הן) [אחד מ...] = מלא	פ הן

מלא[פ]: מה [להלן ב]אוב וידעוני בסקילה	מה להלן בסקילה	--	ה,א	27
א: ואימ' ה"נ ליערבינו וליכתבינו מאי טע' פליגינן קרא למימרא דקנמ בשם מחציתו חמשים ומאתים קנה בשם כולו חמשים ומאתים נימא קרא	ואימ' ה"נ אם כן ניכתוב קרא = מלפ	--	ה,א	28
במקום" אלמא "אל: מכלל, מ בכלל. פ (בין השיטין) : ש"מ	הקב"ה יודע הכרעות אלמא = ג	--	ה,א	29
פ (בה"ש) : [אלא הכי קא קשיא ליה מכדי]. א: ואי עין בעין הוא שוקל מהיכא הכרע אלא אמ' ליה ר' יהודה	כרע אלא א"ר יהודה = (מ) [ל] הכרע [אלא ד]א" (ל) ר' יהוד'	--	ה,א	30
גמלפ ושראום, א ושרן (בה"ג: שורין)	ושקלום	--	ה,א	31
דפ' = ל	מנשיא [בר גדא] = מאפ	כ"ג	ה,ב	32
דפ' = מל	(למיכל) [ס"א למיחזי] = אפ	ב'	ו,א	33*
מל: נהרא	[נהרא] דמיא = אפ	ד'	ו,א	34
דפ' = פגל. מ חסר תיבה זו	(במקדש) [בעזרה]	כ"ט	ו,א	35*
	(דאייתי) [דאפי'] = פל. מ חסר תיבה זו	י"ח	ו,ב	36
פ = דפ'	(היכא דאיתיה לחטאת) [מידעם דאיתיה לחטאיה] = למ [מידי דאיתיה לחטאיה]	י'	ז,א	37
פ = דפ'	(יוה"כ מכפר... אין יוה"כ מכפר) [מוחלין לו... אין מוחלין לו] = מל	כ"ז	ז,א	38*
ל ליתא.	אליבא דנפשיה, ומאי קושיא, ומאי קושיא, פ	--	ז,א	39
ל חסר" נהמא. "מ דקאכיל חנקתיה אומצא	בהדי דקאכיל נהמא חנקתיה אומצא	--	ז,א	40*
מפל = דפ' ליתא (מפ ליתא גם ההמשך: אי נמי בהדי דעביד עבידתיא	[ולא הוה ליה שהות ביממ א דלכפר עליה]	ל'	ז,א	41*
מפל = דפ' ליתא	[אלא לאו כדשנינן מעיקרא] השו' ג	ל"א	ז,א	42
ל כל הקטע נמצא בסמוך לעיל לאחר" לית ביה מעשה. "שם במקום למקלל- למברך (וכן מ.)	אלא כרת דכתיב [במגדף] למאי אתא אמרי ליה ליתן כרת למקלל = מפ	ו'	ז,ב	43

44	ז,ב	--	ר"ש או' שניהן מביאות חטאת אחת	(מל) [פ] נוסף: וה (י) כן [ו] עבדי [ו] (א) [מ] תיין [תרוויהו' (ל) חטאת אחת בשותפות] ומתני
45	ז,ב	--	הילכך = מ	פל הואיל וכן
46	ה,א	ג'	[משום ס"א... קראי] = ל (ובמ מ: או לבת, ואילך)	דפ' = פ
47	ה,א	ד'	[עייא וכו'] = למפ (דפ' חיסר ע"פ הדומות?)	
48	ה,ב	ב'	(כפרה) [ס"י כיפורים] = מג	דפ' = פל (ל בגמ': כיפור, בחתימת הפרק: הדרן עלך ד' מחוסרי כיפורים, פ שם: כפרה)
49	ה,ב	ו'	באונס (וזבה לא מטמאה בראיות כבימים) דתניא = למפ	
50	ה,ב	י"ד	בקהל [הוא] ונזיר מאי טעמא לא תני סוף סוף נזיר נמי	מ[ל]: [בקהל] תינח גר נזיר מאי טעמא נזיר נמי
51	ה,ב	כ'	חובתו [עולה] אחת	דפ' = מלפ
52	ט,א	--	רבן יוחנן בן זכאי = מפ	ל רבן יוחנן
53	ט,א	--	הבא על שפחה = מפ: השפחה	ל הבא על שפחה חרופה (בגמ': הבא על השפחה)
54	ט,א	--	הדפו, ומשמע נמי שוגג = פפ	מל ליתא הדפו, ל ליתא שוגג
55	ט,ב	ז'	(הביא, עד סוף המשנה נמחק)	גמפל איתא, וכן במשנה דפוס ראשון
56	ט,ב	י'	ונתנגע [הביא ציפרין ונתנגע] אין = פל	דפ' = מ
57*	ט,ב	י"ד	(שילדה) [שהפילה] = למג (וכן בגמ')	דפ' = פ (בגמ': שהפילה), רש"י
58	ט,ב	--	גמ'	פמל [קתני האשה שהפילה וולדות הרבה] מנלך דתני..
59	ט,ב	י"ז	(אינה מביאה אלא קרבן אחד) = מל	דפ' = פ
60	י,א	ה'	לנקבה [וקשיא לן ביום [2] מ' לזכר ו[1] יום פ' לנקבה] עד = מל[1,2]	פ: [וקשיא לן]
61	י,א	י"ב	חזיא [דהא מחסרא כפרה] לאיי = למ	דפ' = פ
62	י,א	י"ז	קמ"ל (דאפשר לפתיחת הקבר בלא דם) א"ר	דפ' = גפל. מ: אפשר
63	י,א	כ"ד	דלידה (תאומים נקבה) וה"ק = מל	דפ' = פ
64	י,ב	י"ד	כ (א) [ע]ן = פל	דפ' = מ
65	י,ב	--	יליף מכבש ואיל = פ	למ" ואיל "ליתא

דפ' = (פ) י"מ בדלות ועשירות, וי"מ בדלות וי"מ (בדלות ו) בדלי דלות: יולדת- מצורע- ש"ה ב"ש ט"מ. גיליון פ ה"ג: דלות ועשירות, עשירות דלות דלי דלות: יולדת מצורע- ש"ה ב"ש ט"מ	[ש"מ=ל] מ: דלות עשירות, [דלות ו] בדלי דלות: יולדת מצורע- ש"ה ב"ש ט"מ	ט	י,ב	66*
	(רבא) [רבינא] =גמפל	ט"ז	י,ב	67
פ ל ליכא" אלא "מ במקום כל זה: דפומבדית'	אלא דלאו אורח ארעא	--	י,ב	68
דפ' =פ, (ו) שיור =פ ל משוייר, (וכן בגמ'). מ חסר	ר' אלעזר (בן יעקב) [בן עזריה]	ג'	יא,א	69
ל בי קראי דפ' =פמ	(בקראי) [ס"א בקריאה]	ד'	יא,א	70*
פמל ליכא	[ששת גמ"ר נ"ש סימן]	כ'	יא,א	71
מל: מערה כגומר	איפכא =פ	--	יא,ב	72
מל: כדרכה דשפחה פטור מאי טעמ'	במערה כדרכה דשכבת =פ	--	יא,ב	73
דפ' =פ	בקצת ס"י לא כתוב" פטור = "מל	ה'	יא,ב	74
מפל: אלא דשתיק [סוף סוף מאי קמ"ל] ממציעתא		--	יא,ב	75
	ש"מ [דקתני] עד =מפל	יא	יא,ב	76
ל ליתא" מ"ט"	מ"ט טומאה =פ	--	יב,א	77
ל ליתא. לדילן, לדילך פל לן דילן, לך דילך. מ דידן דידך. ממאה עדים מפל ממאה איש	ס"י: פשיט'... קו"ח =מפל (דילמא =מפ	יא	יב,א	78
דפ' =פ	בטומאת מגא (ו) אמר רב נחמן [אמר רב] =למ	ב'	יב,ב	79
מל: חסר" משום "פ במקומו: כגון	משום דאכלו בשני תמחויין	--	יב,ב	80
דפ' =פ	(משנה) וחכמים... אכילת פרס (חייב) =מל	י"ב	יב,ב	81
דפ' =פ	(משנה) רבי אליעזר אומר אם (פסק) [הפסיק] =מל	י"ג	יב,ב	82
	אוכלים טמאים (ושקצים ורמשים)	ב'	יג,א	83*

	ומשקין [טמאים] =פל. מ חסר			
לכאורה חסר ע"פ דומות בדפ' =פ (שם ליכא בכחצי פרס)	הגוויה [בכדי אכילת פרס ה"נ (מאי: ל ליכא) בכדי אכילת פרס כזית כזית ולא דאכילה (מל: כוליה) חצי פרס ת"ש כל האוכלים מצטרפין לפסול את הגוויה] בכחצי פרס	ד'	יג,א	84*
דפ' =פלמ. ג: לאוכל	[לאכול] [אוכל]	ט'	יג,א	85
	שלא לרצון [בסתמא] דאמר =גמפל: (בכלום ליכא "דאמר")	ד'	יג,ב	86
	אמר רב (יהודה) [שמואל בר אחותאי א' רב המנונא סבא א' רב יצחק בר אשיאן אמר רב הונא אמר רב] =גפל	י"ד	יג,ב	87
דפ' =גפל	אמורא [עליה] מיומא =מ, שאילתות	י"ח	יג,ב	88
(פ) [ל] עתי במזומן (לה) עתי אפילו (בשבת) [בטומאה] עתי אפילו (בטמא) [בשבת]. מ... ואפי' מזומן לה... ואפי' בשבת... ואפי' בטומאה... ואפי' בשבת	עתי אפילו בטומאה ואפילו בשבת עתי במזומן	--	יד,א	89
	ר' [אחא בר] יעקב =גפל	ז'	יד,ב	90
	(שהוא שם אחד) =פלמ	ט'	טו,א	91
	[מה' זבחים (אפילו: ליכא בל) (בהעלם אחת: ליכא בפ) (חייב פ: מביא) על כל אחת ואחת]	כ"ג	טו,ב	92
	(מה'..ואחת) =פל	כ"ד	טו,ב	93
	[ור' אלעזר בר שמעון] =מפל	כ"ה	טו,ב	94
פל ופליג עליה בספק מעילות	ופליג עליה במעילות =גמ	--	טז,א	95*
דפ' =פ	ה' (מעילות) [תמחויין] אמר =גלמ	ד'	טז,א	96
דפ' =פל	דמיין [וחייב על כל שבת ושבת ועל כל מלאכה ומלאכה של כל אב ואב] אי	א'	טז,ב	97
ל ספק חלב אכל (וכן בגמ' בריש סוגיין. בסוף הפרק: הדרן עלך ספק אכל)	שם הפרק: ספק אכל חלב =מפ	--	יז,א	98
	בשתי (ם) מצות (כתיב) מצות =פמ (ל: ליתא בשתי")	י'	יז,ב	99
פ: אביי לרבה. מא: אביי לרבה. ל: רבה	א"ל אביי	--	יח,ב	100

101	כ,א	ג', ד'	[ר' שמעון ו]ר' שמעון שזורי	דפ' = מפל (וכן בא' במתני' הוא ר' ישמעאל שזורי, כ"כ כאן בשתי הבבות: ר' ישמעאל)
102*	כ,א	ט'	רא"ש גריס חייב = אג (מ אלא שם חסר הבבא" להדליק את זו והדליק את זו")	פל כדפ' וס"י: פטור
103	כ,א	י"ב	אלא ד[קא מכוין לכבות ו]לא קא מכוין להבעיר = פלמ	א דקא מכוין לכבות ולהאיר
104*	כ,ב	ב' (משנה)	(אכל) דם שחיטה = מפלא (וכן בחתימות הפרק) וכן ליתא בבב"ג הלכות דם, ובמשנה דפוס ראשון	
105	כ,א	א'	[אוציא] דם דגים = בה"ג	דפ' = מפלא
106	כ,א	ב'	נ"א [בריבוי ומיעוטי (ו) כללי ופרטי = (פ) למ	דפ' = א
107	כ,א	ג'	(ויש בהן) [והן] = א	דפ' = מפל
108	כ,א	--	א"ר אדא (א, ש"מ: אידי) בר אבין לאתויי	מפלא: לרבות
109	כ,א	ט"ז	אי חזי לאדם (חזי לכלב) [אין] אי לא חזי לאדם לא (חזי לכלב)	דפ' = גמפלא
110	כ,א	י"ז	אין צריכין (לא) מחשבה ו (לא) הכשר	א: צריך מחשבה ואין צריך הכשר. פמל הביאו רק הרישא דמתני' (בהמה טמאה). א הביא רק הסיפא (בהמה טהורה). דפ' הביא שניהם.
111*	כ,ב	--	החמרתה בחלבה = אפ	מ: בהילוכה (וכן בהמשך הק"ו במהלכי שתיים, שם מתוקן: בחלבן). ל: במשאה
112	כ,ב	ז'	(אלא) [והכא]	מפלא אלא הכא
113	כ,ג	--	(משנה) חתיכה חלב וחתיכת חולין... דברי ר"ע (=משנה דפוס ראשון, השו' מ: זה מביא חטאת וזה מביא אשם תלוי ר' עקי' או' זה וזה מביאין אשם תלוי)	פלא ליתא" דברי ר"ע"
114	כ,ג	ד'	(הוא) מיתה ו (איסור) קדשים	פ מיתה ואיסור קדשי. א וקדשים ל. מיתה ואיסורי (=מ מית' ואימ.)
115	כ,ד	ט'	(רבי אלעזר אומר) [ס"י ר"ל אמר, וכן רש"י]	דפ' = מגפלא
116*	כ,ד	ז'	(רישא דקתני באשם תלוי והבשר יצא לבית השריפה לא קשיא) = פג (שם איכא: לא קשי')	דפ' = למא

117	כד,ב,ה'	מקדשין (בו) את הפסול =א	פלמ [בו]
118*	כה,א--	דתנא דבי ר' ישמע' כו'	א (פ) נאמ' בפנים] (פי') אשם מצורע וחטא' ונאמ'... בחוזן] (פי') משולחת דמצור' ועגל' ערופ']
119	כה,ב--	רבינא... ה' אשמות... [דכי מתיידע ליה מייתי] אשם תלוי =פ: מייתי אשם, אשם תלוי	ל ליכא
120*	כו,א,ה'	יולדת [ס"א מצערה מכפר לה] כי קא =פ: מצעריה איתכפר לה. ל: צעריה מכפר עליה	דפ' =אמג ליכא
121	כו,א--	(סימן ג"ג ששל"ץ) =מפא	ל ליכא
122*	כו,א,ה'	מצורע [מנגעיה איכפר ליה] וכי =פ (ל: התם מי נגעי (ם) [ה] אי כפר ליה)	דפ' =מגא ליכא
123*	כו,א--	ספק נזיר =מאפ	ל ספק [נכנס לבית הפרס] נזיר
124	כו,א,י"א	(לאישתרוי באכילת קדשים הוא) [ס"א אלא למיחל עליה נזירות דטהרה הוא מייתי] =ל	דפ' =אפמג
125*	כו,א--	ספק סוטה שעבר עליה =פא	ל: ספק סוטה שעבר [ניער עצמו מן היין] עליה
126	כו,א,י"ב	(אמר רבי הושעיא לכל חטאתם ולא לכל טומאתם אמר אביי) =לאפמ, בכולם איכא" אמר אביי"	
127	כו,א--	רבא אמר סוטה =גמפא	ל: דהא אמר סוטה
128	כו,א--	לברר עון=ג, רש"י	א: לגרר עון, פ: ל?>ג?<רר עון. מ: לגרעון. ל: לאו בר עון.
129	כו,ב--	רבא מת מיתה =פ	מא: רבא מיתה ל: רבא [גיליון: אם מת] מיתה
130	כו,ב--	איתמר דרב על האשה =מפ	ל: איתמר דרב אהא איתמר האשה. א: איתמר דרב הכי איתמר האשה
131	כו,ב,ו'	(אם משנמלקה נודע שילדה) =פאל	מ(ל בגיליון איתא)
132	כו,ב--	אמר רב מזה =פ	א: רבא. ל: רב (א) (א) נמחק) מ": א' הזה"
133	כז,א--	ת"ש לקח... מאי הוי עלה =ל	א ליכא
134	כז,א,י'	=(מא) בשעת הפרשה [יפה שתי סלעים ובשעת כפרה יפה סלע (יצא) בשעת הפרשה] יפה סלע ובשעת כפר יפה שתי סלעים לא יצא [גיליון בקצת ס"י הגירסא	

	להיפך = (מפ) [ל] [ל: 2] בשעת הפרשה יפה סלע ובשעת כפרה יפה שתיים כשר (יצא) [ל: 1] בשעת הפרשה יפה שתיים ובשעת כפרה יפה סלע פסול]			
	1) ש"מ בעלי חיים נידחין [דקתני אינה קריבה] 2) וש"מ קדושת דמים מדחה [דקתני ותמורתה כיוצא בה] 3) וש"מ יש דחוי בדמים (=פ עד סעיף 3, שם: ש"מ דחוי מעיקרא הוי דיחוי). =אל, שם ממשיך: דקתני קדושה למאי קדושה לדמים (ובמ נמצא רק סעיף זה)	י"ח	כז, א	135*
פ על אביו	שהפריש [אביו] =ל	ג'	כז, ב	136
א: בר שמן, ל: בר שבא, מ: בר שזורי, פ: [בר] שווי	רב שמואל בר שימי	--	כז, ב	137
[פמ] א עד"כ שבה "ליכא, כי מיעני [הלין] מעות נחלינן. ל: חסר הכל, במקומו: מה [בין השיטין: לי] הנך מעות.	ה"א הפריש כשבה כי מיעני מהלין מעות נחלינן	--	כז, ב	138
דפ' =מ	האיפה (זה"ק) [מ"ט כתיב על חטאתו] =לא	י"ז	כז, ב	139
ל' ליכא (חיסר ע"פ דומות)	העשיר נוסף עליהון ונייתי עוף	--	כז, ב	140
פלא ליכא"זכר. "מ חסר כל הבבא מ"ילדה "ואילך	ילדה זכר	--	כח, א	141
א ליכא	אמרי דבי ר"א... דברי ר"ש	--	כח, א	142
	(הגרלה אינה מעכבת) =פלמ	ו'	כח, א	143
	קתני... ר' [יאשיה] =מא, ל עם קצת חסר, פ חסר הרבה עד ר' פפא	י"ז	כח, א	144
ל: 1) בני עלי 2) יוחנן בן פיובאי 3) יוחנן בן נדבאי 4) יישכר איש כפר ברקאי	[מפ] (דפ') ת"ר ארבע צווחות וכו' 1) הוציאו בני עלי 2) פתחו שערים ויכנס יוחנן בן נדבאי 3) שאו שערים ראשיכם ויכנס (אלישמע) [ישמעאל] בן פיבאי 4) פתחו שערים והוציאו יישכר איש כפר ברקאי		כח, א	145
א: 1) בני עלי 2) יישכר איש כפר ברקאי 3) פתחו שערים ויבוא ישמעאלבן פיאבי 4) יוחנן בן נדבאי. וכן בסוגיה המקבילה בפסחים נז,א.				

2) המובאה ב מ בשם ר' הונא היא, כנראה, משובשת. בסוגיה המקבילה שביבמות ח,א לפי כל הנוסחאות, בעל המימרה הוא ר' יונה (דק"ס שלם שם). ראה שם גם בדף מ,א.

7) אפשר שש"מ מגיה כאן ע"פ סברה ולא ע"פ כ"י. בכל הנוסחאות שלפנינו, וכן במקבילה בסנהדרין נד,ב: "והביא". ראה גם במס' 85 ו-110.

אפשר, שגם באלו ההגהה היא מדעתו של המחבר. אך יש לציין, שלפעמים גם הגהות שהביא בשם קצת ספרים מתנגדות לכל עדי הנוסח שלפנינו (ראה 70,10,5).

8) ודאי אין לייחס קדושה לשם בפסוק זה, ולכן בולטת הטעות המשותפת לכ"י ל ול פ.

13-14) לפי פשטות האוקימתא של ר"ל, בעל אוב - אית ביה מעשה רבה (ולכן אף לרבנן מיחייב), מגדף - לית ביה אלא מעשה זוטא (ולכן רק לר"ע מביא קרבן, כדלקמן ד,א), וידעוני - לית ביה אפילו מעשה זוטא, ולכן אפילו ר"ע אינו מונה אותו במתניתין. לכן אין לגרוס כאן "מעשה זוטא" בבעל אוב, אלא "מעשה". כך אף בקושיית הגמ' שבהמשך (מס' 13, ש"מ סי'כ"א). כך פירש רש"י שם ד"ה קס"ד, ובמקבילה בסנהדרין סה,א ד"ה ואפ"ל לרבנן, וכך בכ"י ל, ובהגהת ש"מ שם (בסי' ח') ציין, שאין גירסת "זוטא" אלא בספרים ישנים, להבדילו מהגהה סי' כ"א ולשמור על עקביות.

ר' גרשום מפרש בשני המקומות לפי גיר' "זוטא", הנמצאת ב"ספרים ישנים" שבש"מ (סי' ח'). לפי זה גם לרבנן, שחילקו בבעל אוב, לא בעינן אלא מעשה זוטא. וכן גם בהמשך (סי' כ"א), קס"ד בעל אוב הוי מעשה זוטא אפילו לרבנן. לפי נוסח זה קשה לר"ל, מה בין רבנן, שחילקו במעשה זוטא בבעל אוב, לבין ר"ע, שחילקו במעשה זוטא אף במגדף. אולי בגין קושי זה מחקו רש"י וכ"י ל "זוטא" בשני המקומות. וכן בכ"י פ ו מ מחקו תיבת "זוטא" הראשונה (סי' י"ט), והסבו את קושיית הגמ' (סי' כ"א): "קס"ד הוי מעשה אפילו לרבנן", על מעשה עקימת שפתיו של מגדף. במקבילה בסנהדרין שם, לא שינה מ אלא גרס כלפנינו.

25) כתיבת שמות כגון יניי ושמי המצויים בכ"י פ ו ל מעידים על עתיקותו של המקור, שכן מקובל שהוא הכתיב הארץ-ישראלי הקדום. וכך הוא גם בכ"י קופמן של המשנה, הידוע בעתיקותו.

קיים הבדל עקרוני בין שתי המימרות הראשונות שבקובץ זה, שמקורן באמוראי ארץ ישראל, לבין שתי המימרות האחרונות, שמקורן באמוראי בבל, לפי כ"י מ ו ל ור' גרשום. הראשונות מדגישות, שגופי התורה נלמדים מהתורה עצמה, מגזירה שוה. ואילו בשתיים האחרונות, לא למדו גופי התורה מג"ש, אלא "למדוה חכמים". בנושא זה חלקו הרמב"ם והרמב"ן בספר המצוות שורש ב', עיין היטב שם, ובמיוחד ברמב"ן שם אות ג'. בה"ג (ח"ג עמ' 312) כבדפוס, אלא ששם באה דרשת ר' ינאי ללמד נותר, וזו של ר' סימאי באה ללמד פיגול.

33) הסימנים שהביא אביי כולם אוכלים, ולכן בעי אכילתן בריש שתא (כבדפוס וכ"י מל). וכן בטור תקפ"ג. ניתן להסביר למאן דגריס "דבעינן למיחזי" (כ"י א וס"א בש"מ), שהמימרה הזו קשורה למימרה של ר' אמי הקודמת לה, שגם שם הסימן הוא במה שרואים בעשרת ימי תשובה. ניתן להבין, שאביי מוסיף לאותה מימרה בפתיחת דבריו: "השתא דאמרת סימנא מילתא". שתי המימרות צמודות זו לזו גם בהוריות יב,א. שם גרסי' בדפוס "למחזי", וכן גרסו הערוך (ער' קרא) ומחזור ויטרי סי' שכ"ג.

35) כיון שבכל כה"י כתוב "במקדש", ניתן לשער שכן היה לפני רש"י ור' גרשום, אלא שהם פירשו "למקדש", שבעזרה היו מפטמין" (רש"י), "המקדש, בעזרה מקום עשייתו" (ר"ג). וכן בכל הנוסחאות בזבחים צה,א, וברש"י שם ד"ה והתניא. וכן נראה ברמב"ם, הל' מעשה הקרבנות, פ"ח ה"י. משמע לפי זה שאין מכניסין לכל הקודש, אלא שלענייננו, די לומר שאסור בעזרה שהוא מקום פיתום הקטורת (רמב"ם, הל' כלי המקדש, פ"ב ה"ד). כך אף בזבחים שם לעניין כיבוס. ברם, במחזור ויטרי (סי' ע"ז): "לפי שהפיטום נעשה בעזרה, ואי אפשר להכניסן לעזרה מפני הכבוד". אפשר שמה שנמצא ברש"י ור"גמ"ה כפרשנות התקבל כהגהה, ונכנס לגוף הגמרא (ראה הקדמת ר"ת לספר הישר). ראה גם במס' 62, 42, 84, 95, 122, 12.

38) יש כאן הבדל משמעותי בין הנוסחאות. לפי הגהת ש"מ וכ"י מל בחטאים אלו התשובה בלבד גורמת למחילתם, ולא מדובר בכפרה כלל. ואילו לפי הגיר' שבדפוס וכ"י פ אין התשובה אלא תולה ליוה"כ, והיום מכפר כשאר עבירות. וכן גרס' במקור הברייתא ביומא פה, ב, ושם במפורש בגמרא אזיל ומפרש: "תשובה בעיא יוהכ"פ".

40) לכאורה מו ל הם הברורים ביותר. ב מ אוכל נהמא ונחנק ממנו, ב ל אוכל אומצא ונחנק ממנה. כנראה, מה שבדפוס ובכ"י פ הוא צירוף של שתי המסורות על חומר החניקה, ועלו יחד בצורה חסרת פשר. ראה גם מס' 89,34.

41) ב מ ו פ ברור, שכיון שאין בהם התירוץ השלישי ("אי נמי בהדי דעביד וכו'"), שייכים דברי ההסבר ("ולא הוה ליה וכו'") שבהמשך לתירוץ השני. ב ל, לעומת זאת, יוצא, שרק לתירוץ השני חסרים דברי ההסבר. נראה שהתירוץ השלישי נעתק ב ל מהגיליון של מקורו, והינו שתול כור, הקוטע את רצף התירוצים. לכן מובן היותו חסר ב פ ו מ.

57) לפי הנוסח שב פ, המשנה - ביולדת, והברייתא שבגמ' מפרשתה במפלת. כך משמע ברש"י "שילדה וולדות, וקא מפרש כיצד שהפילה וכו'". הרמב"ם, הל' מחוסרי כפרה, פ"א ה"ח, פותח דבריו: "אחד היולדת ואחד המפלת וכו'", ומשמע כ פ, או ששתי הנוסחאות היו לפניו. בפירוש המשניות משמע, שגרס "יולדת", וכן הוא גם במשנה דפוס ראשון.

66) כנוסח פ נמצא גם במגילת סתרים לר' נסים בן יעקב (מהד' אברמסון), עמ' 301.

70) בנוסחאות בה"ג: "בקר'". לנוסחאות ס"א ו ל, שבהן הב' אינה שורשית, ברור שדברי ר' יצחק מכוונים להמשך ההסבר המובא מהברייתא: "גדול הדיינין מקרא וכו'". לפי הדפוס, בה"ג, פ ו מ עדיין ניתן להבין בדברי ר' יצחק כפי שפירשו רס"ג, ראב"ע ורד"ק בויקרא י"ט, מלשון רצועת הבקר שבמלקות. אם כן, הדברים מכוונים לדברי הגמרא: "ומנין דהדין בקורת לישנא דמלקות הוא".

83) וכן ברש"י משמע כהגהת ש"מ. אפשר, שהנוסח הנוסף הוא אשגרא דלישנא ממתניתין, ראה תוס' יב, ב ד"ה אוכלין.

84) ב מ ו ל גרסו "כוליה" במקום "דאכליה" בהגהת ש"מ. ב"מיתבי" הקודם לה בגמרא גרסו כולם "דאכליה", אלא ששם פירש ר' גרשום "דאכליה, כוליה וכו'". ואפשר שבמקום להוסיף פירוש מהגיליון, החליפו בענף זה את הפירוש במקום התיבה המקורית, שבדאי צ"ל "דאכליה".

95) בפ' ר' גרשום הוספה זו היא חלק מהפירוש: "ופליג עליה במעילה, וספק מעילות דלא תנא וכו'". עי' גם רש"י סוף ד"ה אלא.

102) עי' תוספתא כפשוטה שבת, פרק י"א, עמ' 170, שהביא את הנוסחאות ואת דעות הראשונים.

104) הטעות בדפוס ("אכל דם שחיטה") היא ברורה. היא נובעת מטעות המעתיק, שהצמיד את התיבה "אכל" מסיום הפרק הקודם - "הדרן עלך ספק אכל" - למילים "דם שחיטה" שבראש פרקנו.

111) למרות שלכאורה השיבושים שב מ ו ל נראים קשורים זה בזה, יתכן שהשיבוש שב מ הוא טעות העתקה, ואילו זה שב ל הוא מתוך אשגרא דלישנא - "מגע ומשא".

116) לפי כ"י פ ו א, רב אשי משיב אמאי דמקשי מדסיפא תירוץ שני: הבשר יוצא לשריפה, כיון דהוי לאחר זריקה, ומיחזי כזבח פסול. וכן פירשו בפירוש ר"ג ובתוס' ד"ה רב אשי. וכן ברש"י, אלא ששם נראה שהוא הגהת רש"י, ולכן פותח בלשון "ה"ג". אפשר, שרש"י אינו מגיה ע"פ סברתו, אלא מתוך ספרים שלפניו.

118) ע"פ ר"י שבתוס' ד"ה תנאי, שגם הוא פירש: "מכשיר בחוץ - היינו משולחת", ואף הביא בשם "מקצת ספרים": "הוא כתיב: 'וה"פ אף בחוץ עשה מכשיר, משולחת'..." (ממש כמו ב פ) (אלא שהפ"י מוסב על הסיפא). שלא כפ"י ר"ג, דמכשיר בחוץ - היינו צפור שחוטה (ברם, שאר הפירושים כאן הם כשיטתו), ושלא כרש"י שפ"י "מכפר - [שאר] חטאות ואשמות; מכשיר בחוץ - צפרי מצורע (משמע ששתייהן); מכפר בחוץ - שעיר המשתלח ועגלה ערופה".

119, 122) הוספת הפירוש שבכ"י ל ו פ ב 122 דומה לסוף הדיבור שבפ"י ר"ג: "נגעיה היא על חטאיה", וברש"י: "מצער הנגע נתכפר חטאו". ב 119 דומה לפ"י רש"י לטעם כפרת היולדת: "דהא מכפרא בשעת לידה", והגיה הב"ח: "בצער לידה". (לצערנו, כה"י הידוע היחיד לפ"י רש"י במכילתין נשרף בטורינו כנ"ל). אולם בפירוש ר"ג: "ימי טומאה וימי טהרה דמשמרת מכפר".

123, 125) הוספות הביאור שבכ"י ל נכנסו מהגיליון, שהרי אפילו לא נכנסו במקום הנכון (ע"ל לעיל מס' 84). בשני המקומות הן רש"י והן ר"ג פירשו פירוש אחר מהמופיע בהוספות אלו.

135) ע"ל בתוס' זבחים יב, א ד"ה ושל"מ, שמביאים בשם "גירסת הספרים בכריתות" כגירסת א ו ל כאן. ושם בשם ר' חיים ו"כמה ספרים" - כגירסה שב פ, שבה הוחלף הסעיף האחרון, בהתאם למימרה דר' הונא בריה דר' יהושע דלקמן כח, א, ובהתאם לנוסחת המאמר המקביל שבתמורה כו, א-ב לפי גירסת ש"מ, ר"ג ורש"י (בכ"י מ - רק שני הסעיפים האחרונים), ולנוסחת המאמר בזבחים שם לפי ש"מ (ס"י י). רש"י שם ובקדושין ז, ב (ושם נמי בשאר ראשונים) גורס (סעיף 3): "יש דחוי בדמים", וחסר לו (סעיף 2) "קדושת דמים מדחה", ובמקומו גרס: "דחוי מעיקרא", וע"ז הקשו בתוס' שם (וברשב"א שם בשם ראב"ד), שאין לגרוס ביחד "דחוי דמים" ו"דחוי מעיקרא", דהיינו הך. מ מקצר מהמאמר, ובו נותר המאמר חסר משמעות בסוגיין, כיון שאינו עונה על בעיית ר' אלעזר בעניין בעלי חיים נדחין.

לוח מקורות מיוחדים בש"מ ביחס לכה"י, לפ"י ר"ג ולרש"י

"קצת ספרים"	"ס"י"	"ס"א"	
= 8פל	= 48מג	= 5,	= 70,
= 10,	= 102פל	= 12ג	= 124ל
= 115רש"י	= 22פל	(יג, ב ס"י י"ב, =פל)	
= 134לפמ	= 46מל		

[1] מתוך ר' רנ"נ רבינוביץ, מאמר הדפסת התלמוד, ירושלים תשי"ב, עמ' ל"ט הערה 7.

[2] ראה מאיר בניהו, אסופות א, עמ' מ"ז.

[3] תודה למכון שאול ליברמן שלייד נוה שכטר, ירושלים, שמסר לרשותי את צילומו של כה"י הזה.

[4] " לאילן היוחסין של נוסחי ב"מ", בתוך: מחקרים בספרות התלמודית, עמ' 142.

[5] ראה ר"ב נאה, מבוא לגמרא שלמה מס' פסחים, עמ' כ'.

[6] ראה א' עפשטיין בקובץ תהילה למשה, ע' 116; ש' אידלברג, תשובות ר"ג עמ' 26 ואילך; דוד הלבני, סיני סיון תשי"ח; מ"י בלוי, שיטת הקדמונים על ב"מ, עמ' ל"ו; ובסיכום: א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 165-170.

[7] ראה רשימת כ"י רש"י לתלמוד, מכון רש"י שלייד אוניברסיטת בר אילן, תשמ"ח.

[8] ההערות מסומנות לפי המספר הקטלוגי שבטבלה.

